

УДК 81'1 : 81'373

СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА ЛЕКСИЧНОГО КВАНТОРА

Бялик В. Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статті розглядаються теоретичні засади мовного знака в їх екстраполяції до лексичного квантора. Лексичний квантор тлумачиться як тривимірний мовний знак, який характеризується, окрім плану змісту та вираження, ще й планом вживання у комунікативній ситуації.

Ключові слова: мовний знак, білатеральність мовного знака, трилатеральність мовного знака, лексичний квантор.

В статье рассматриваются теоретические основания языкового знака в их экстраполяции к лексическому квантору. Лексический квантор представлен трехмерным языковым знаком, который характеризуется, кроме плана содержания и выражения, также и планом употребления в коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: языковой знак, билатеральность языкового знака, трилатеральность языкового знака, лексический квантор.

The article deals with the theoretical issues of a linguistic sign as extrapolated to a lexical quantor. Lexical quantor is understood as a trilateral linguistic sign which is characterized, besides the plane of content and expression, the plane of usage in a communicative situation.

Key words: linguistic sign, bilaterality of a linguistic sign, trilaterality of a linguistic sign, lexical quantor.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Лексичний квантор (далі ЛК) кваліфікуємо як номінативно значущу інформативну семіотичну одиницю сфери комунікації, як вербалізований результат мислення, семіотико-когнітивний засіб орієнтації мовної особистості у навколишній дійсності. ЛК не обмежується власне передачею *кванта* інформації про навколишню дійсність, а за своєю сутністю є вербалізованим *оператором* мовної картини світу що об'єктивує відповідний її сегмент. Теоретичне обґрунтування ЛК як семіотико-когнітивної і дискурсивної сутності, пов'язаної із мовною особистістю, не перечить положенню про те, що мислення і пізнання виражаються за допомогою знака [10], а мовний знак виступає *матеріально-ідеальною* одиницею системно організованого мовного коду яка довільно, символічно й конвенційно фіксує у чуттєвій сприйнятій формі певний зміст і служить засобом збереження, отримання, обробки й передавання інформації" [11, с. 375]. Це положення цілком узгоджується з особливостями семіотичної системи мови. Подібно до квантів у фізиці, які є мінімальними одиницями світлової енергії, ЛК є одиницею передання культурного, соціального, історичного досвіду.

Так само, як, відповідно до фізичної квантової теорії, світлова енергія передається не безупинно, а спорадично, так і знайомство з елементами мовної картини світу можна уявити не як безперервний, а як дискретний процес: пізнання цих елементів відбувається під час поступового сприйняття об'єктивного світу.

Важливим з цього приводу є розгляд основних пресупозицій лінгвосеміотики для визначення знакової природи ЛК. Серед таких основоположних проблем семіотики для

розуміння онтологічної сутності ЛК є лінгвосеміотичний статус мовного знака у знакових теоріях мови, основні характеристики мовного знака у взаємовідношенні мови і мовлення як знакових систем, визначення і характеристика їх типів.

Метою статті є висвітлити семіотичний статус мовного знака та на базі теоретичних узагальнень окреслити семіотичний простір лексичного квантора.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу визначення типів мовних знаків, мабуть, може бути покладений характер семіологічних функцій знака, що зумовлює, у свою чергу, тип позначуваного, знакового значення. Зазвичай виділяють такі знаки у мові:

а) мовні знаки, яким більшою мірою властива функція, що диференціює, наприклад, фонеми;

б) мовні знаки, у яких функція, що ототожнює, превалює над тим, що диференціює, – граматичні морфеми й моделі синтаксичних і семантичних зв'язків мовних одиниць;

в) мовні знаки, яким властиві як диференціовальні, так й узагальнювальні функції, так звані повні знаки (властиво знаки) – слова, словосполучення, речення [15, с. 106] (до останніх, очевидно, і належить ЛК, хоч при цьому не можна ігнорувати інші його властивості. – Б.В.).

Згадаймо, що Ф. де Соссюр особливо важливим вважав положення про те, що знак виступає як двобічна сутність, обидва боки якої психічні та пов'язані в людській свідомості асоціативно, що мовний знак зв'язує не річ та її назву, а поняття та акустичний образ. Цей останній є не матеріальним звучанням, річчю цілком фізичною, а психічним відображенням звучання, уявленням, отриманим нами про нього за допомогою наших органів чуттів; акустичний образ має чуттєву природу, і якщо нам доводиться називати його "матеріальним", то тільки з цієї причини, а також для того, щоб протиставити його другому члену асоціативної пари – поняттю, загалом більш абстрактному [12, с. 99]. Розглядаючи цю проблему з погляду термінології, дослідник пропонує ввести поняття "позначуване" й "позначення", підкреслюючи той факт, що "два терміни мають ту перевагу, що відзначають протиставлення, котре існує як між ними самими, так і між цілим і частинами цього цілого" [12, с. 100]. Отже, в опозиції "мова – слово" Ф. де Соссюр підкреслює, що мова як соціальний факт і система знаків, які використовує людина для спілкування і розуміння, відрізняється від мовленнєвої мови – слова. А слово виступає не чим іншим, як тільки мовним знаком.

Характеризуючи словесні знаки як особливий тип знаків, А. А. Уфимцева наголошує, що слово у ряду інших знаків мови є основним, тому що воно має семіологічну цінність у декількох планах: слово узагальнює (сигніфікативна функція), дає найменування, позначає (номінативна функція), слово повідомляє (виконує комунікативну функцію) і виражає певне почуття, переживання мовця, слухача (прагматична функція) [15, с. 106 – 107]. Що ж становить собою у словесному знаку те стале, що дозволяє йому залишатися тотожним собі самому як у синхронному, так часом і в історичному планах? У словесному знаку, насамперед, виділяється як якесь постійне, загальне – форма знака, послідовність звуків або графем (звуковий або графічний образ слова). Потрібно відзначити, що ця матеріальна опора словесного знака, своєрідна в порівнянні з іншими знаками, виступає як те постійне і усталене, що зберігає його матеріальну тотожність. (пор. "семантичний" та "асемантичний знак" у працях Т. Р. Кияка [6, с. 49 – 50]). З іншого боку, першою й необхідною особливістю знака, головним чином стосовно слова [3], є те, що він не може не носити диференціального характеру, у протилежному випадку словесний знак перетворився б у простий сигнал. Сутність семіологічної значущості слова полягає не тільки в диференціації, але й в ототожненні. Чим створюються в словесному знаку системні значеннєві потенції, реалізовані у мовленні? Насамперед, словесний (повнозначний) знак завжди відноситься не до одного якого-небудь окремого предмета, явища, а до цілого класу або до групи, тобто сума характерних ознак цих предметів, загальних для класу, узагальнено виражає ідею, диференціюючи або ототожнюючи поняття, думку, і одночасно слугує засобом спілкування, несучи в кожному акті мовлення конкретну інформацію. Словесний знак за своєю

природою подвійний: з одного боку, він пов'язаний з механізмом узагальнення, відображаючи тією чи іншою мірою шаблі абстрагованого пізнання явищ і предметів реального світу, з іншого боку – він пов'язаний з формуванням думок і вираженням різних інтенцій мовця й слухача в процесі спілкування. Це перетворює його в знак особливого типу [5, с. 78 – 79]. На цьому твердженні й базується сформульований С. О. Карцевським принцип неоднозначної відповідності форми словесного знака і його змісту, відомий як принцип "асиметричного дуалізму" [5, с. 76 – 81]. Серед інших аксіом, які детермінують сутність мовного знака, зазвичай, відносять аксіому стійкого зв'язку позначення і позначуваного та аксіому структурності знака як його цілісності і нечленованості [7].

Безумовно важливими для розгляду знакової природи ЛК є положення про те, що мовний знак є актом людської свідомості [3], усякий мовний знак є актом розуміння тієї або іншої предметності. У людській свідомості уявлення про той або інший предмет характеризуються своїми модифікаціями, оскільки свідомість людини рухлива й мінлива, подеколи пасивна й безініціативна, а часом має творчий характер [8]. Антропоцентризм висунутої вченим теорії може бути проілюстрований його твердженням про те, що людська мова здатна виражати найменші й найтонші рухи свідомості. У мові виражаються будь-які порухи, ледь уловимі дії людської психіки, навіть будь-які несвідомі натяки, аби тільки вони належали саме людині і аби тільки знаходили в людини те або інше значеннєве вираження – оформлене чи навіть безформне. У цьому всьому отут важлива тільки людина з її свідомістю й мисленням, тобто саме вона перетворює загальноб'єктивний знак у специфічно мовний знак [8, с. 126].

Як відомо, основною функцією мовного знака з огляду зв'язку мови й мислення його здатність задовольняти основні відображені розумові процеси, властиві людині, – узагальнювати (інтегрувати) і конкретизувати (диференціювати), опосередковано й абстраговано представляти розумовий зміст, що історично закріплюється за даним знаком. Це твердження є надзвичайно важливим для розкриття знакової сутності ЛК, оскільки вказує, що найважливіша функція ЛК як мовного знака, яка відрізняє його від знаків інших семіотичних систем, – пізнавальна, гносеологічна. Дослідники відзначають, що "у співвідношенні "знак – реальна дійсність" перші слугують позначенням другої і водночас є носіями "узагальненого її відображення", органічно міцно з'єднуючись із відповідним поняттям або окремими його ознаками, що лежать в основі семантичних цінностей мовних одиниць. Нерозривний зв'язок позначуваного (значеннєвого змісту) і позначення (знакової форми) є неодмінною умовою єдності мовного знака, тому участь мовних знаків (особливо слів) у формуванні думок, ідей, понять у процесі пізнання безпосередня, і зв'язок між двома сторонами словесного знака визначається з погляду психології у такий спосіб: "... думка не виражається в слові, вона відбувається в ньому" [2, с. 268].

Питання про загальне і окреме, про постійне й змінне у словесному знаку поєднується із проблемою розмежування мови як системи загальних, потенційних засобів і мовлення як реалізації цих системних можливостей [2, с. 130].

І. П. Сусов відзначає у цьому зв'язку здатність "ковзання" одна стосовно одної тієї чи іншої сторін знака: те саме позначуване може співвідноситися з декількома позначеннями (синонімія), те саме позначення може співвідноситися з низкою позначуваних (синонімія, омонімія). Дослідник ще раз звертає особливу увагу на перцептивність знака, тобто доступність його сприйняття адресатом [13; 14].

Водночас Л. І. Ібраєв розглядає знак як "річ або явище: 1) доступне сприйняттю, 2) штучне (створене людиною), 3) довільне (кероване) і тому 4) навмисне – з метою викликати реакцію і 5) яке збуджує у свідомості образ – як у його продуцента, так і реципієнта 6) інших, відмінних від нього речей або явищ, тобто застосовуване для запам'ятовування або спілкування, а 7) поза цією мнемонічною й комунікативною функцією у своїй ситуації незаконімірне" [4, с. 22]. Такий підхід до розуміння мовного знака видається аргументованим і його висвітлення

знаходимо у працях інших лінгвістів. Зокрема, О. Д. Огуй веде мову про трилатеральність (на відміну від соссюрівської білатеральності) мовного знака [9, с. 22 – 26]. Як стверджує вчений, у трилатеральності мовного знака зберігається запропонована ще Платоном трихотомічна схема аналізу *річ – поняття – ім'я*, де план вираження знака є *іменем*, змістова сторона – *поняттям*, а опосередкувальній людській діяльності відповідає конструйована в свідомості *річ* [9, с. 22 – 26]. Це цілком узгоджується із нашим тлумаченням ЛК як мовного знака. На наше переконання, ЛК як мовний знак, словесний знак характеризується планом вираження, планом змісту та планом вживання.

ЛК як мовний знак характеризується специфічними характеристиками, оскільки в процесі розвитку мови розподіл семіотичних зв'язків зазнає змін. Виникають нові функціональні відношення, які співіснують зі старими, витісняють їх, накладаються на них [1].

У мові взаємодіють прямо протилежні процеси: процес руйнування знака внаслідок автономності розвитку фонологічного й семантичного планів мови й відособленості його синтагматичних і парадигматичних відношень. У результаті чого відбувається перегруповання одиниць змісту й вираження, а отже – варіювання знака й наявність у мові розбіжностей плану вираження, що не співвідноситься з розбіжностями плану змісту, і процес об'єднання сторін знака, який полягає в тому, що, наприклад, слово, здатне виступати як мінімальне речення, є вільною одиницею, що допускає постійну зміну контексту. Абсолютна форма слова реалізується в нульовому оточенні. Таким чином, ці особливості слова сприяють збереженню його єдності, "відновленню" форми, "елімінації тих звукових змін, які воно зазнає, потрапляючи в ту або іншу мовну позицію" [1, с. 183].

Висновки та перспективи подальших досліджень. ЛК як мовний знак, таким чином, може розглядатися у мові й мовленні як тотожний будь-якому іншому типові знаків і визначається трьома параметрами: співвідношенням з позначенням (інформацією), системою знаків та регулятивними параметрами у процесі комунікації. Така модель дозволяє врахувати антропоцентричний аспект мовної діяльності. У цьому випадку ідеальний бік мовних знаків (особливо слів) є результатом потрійного заломлення: а) об'єктивної реальності в свідомості людини (як поняття позамовного рівня); б) поняття в умовах мовної системи / структури; в) мовного значення через (між-)індивідуальний досвід мовців [9, с. 22 – 26].

ЛК є типовим мовним знаком, тому що людське пізнання в цілому, і пізнавальний образ предмета зокрема, визначені практикою результатами мислення попередніх поколінь, закріплені у словах. Зміст словесних знаків, репрезентованих ЛК, таким чином, складається із накопиченої раніше людиною інформації. За сукупністю основних ознак, тобто за сферою переважного використання у мові і мовленні, ЛК як мовні знаки можна в основному класифікувати як характеристизаційні (бвнозначні слова), ідентифікаційні (часні назви), квантитативні (числівники) [16, с. 167].

Необхідно підкреслити, що ЛК як мовний знак, окрім загальної пізнавальної функції, виконує також функцію ідентифікації структурних одиниць у мові тільки слів, але таких, які є менші, ніж слово (напр., морфем), або більші від слова (напр., словосполучення, висловлення), що може слугувати предметом окремих лінгвістичних розвідок у перспективі.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : Апрель – пресс : ЭКСМО – пресс, 2000. – 1008 с.
3. Денисова С. П. Слово в системе мови / С. П. Денисова // Мови й культура народів Приазов'я : зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного ін-ту ім. П. Д. Осипенко. – Бердянськ, 2000. – Вип. 2. – С. 3 – 27. – (Серія "Філологічні науки").
4. Ибраев И. И. Надзнаковость языка (к проблеме отношения семиотики и лингвистики) / Л. И. Ибраев // Вопр. языкознания. – 1981. – № 1. – С. 17 – 35.
5. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. О. Карцевский // Введение в языковедение : Хрестоматия / [Сост. А. В. Блинов и др.]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 76 – 81.

6. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т. Р. Кияк. – Львов : Вища шк., 1988. – 162 с.
7. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1984. – 175 с.
8. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
9. Огуй Ю. Д. Лінгвістична теорія знака в епістемологічному ракурсі // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка: Наук. журнал. – Вип. 62. – Житомир : Житомир. ДУ, 2012. – С. 22 – 26.
10. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Чарльз Сандерс Пирс. – Т. 2. – Логические основания теории знаков / Пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина, послесл. Сухачева В. Ю. – СПб. : Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с. – (Серия "Метафизические исследования. Приложение к альманаху")
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр ; пер. с фр. яз. ; под ред. А. А. Холодовича. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
13. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
14. Сусов И. П. Язык как система знаков / И. П. Сусов // Введение в теоретическое языкознание. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 382 с.
15. Уфимцева А. А. Знак языковой / А. А. Уфимцева // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – [2 – е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
16. Уфимцева А. А. Знаковая природа языка / А. А. Уфимцева // Общее языкознание : Формы существования, функции, история языка / Ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – С. 106 – 107.